

Boháčová, Ivana; Hošek, Jiří

Archeologie středověkých konstrukčních technologií – sbíjená rakev s panty a kruhovými úchyty z pohřebiště při kostele sv. Klimenta ve Staré Boleslavi

Archaeologia historica. 2014, vol. 39, iss. 1, pp. 241-255

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/130289>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ARCHEOLOGIE STŘEDOVĚKÝCH KONSTRUKČNÍCH TECHNOLOGIÍ – SBÍJENÁ RAKEV S PANTY A KRUHOVÝMI ÚCHYTY Z POHŘEBIŠTĚ PŘI KOSTELE SV. KLIMENTA VE STARÉ BOLESLAVI

IVANA BOHÁČOVÁ – JIŘÍ HOŠEK

Abstrakt: *V historickém jádru Staré Boleslavi bylo v několika etapách dokumentováno pohřebiště, jehož počátky lze spojovat nejpozději se založením raně románské kapitulní baziliky (1039–1046). Někdy v průběhu 12. století byl do fungujícího etážového pohřebiště založen jednoduší románský kostel sv. Klimenta. Při jeho severní stěně na bázi k němu příslušejícího hřbitovního horizontu byl nalezen pohřeb uložený podle výpovědi početných železných artefaktů v robustní sbíjené dubové rakvi opatřené dvěma panty a nejméně jedenácti kruhovými úchyty. Možná je datace nálezů na přelom raného a vrcholného středověku, archeologicky ji však nelze prokázat.*

Klíčová slova: *pohřbívání – rakev – konstrukce – středověk – Čechy.*

Archaeology of Medieval Construction Technologies: Coffin with hinges and circular handles from a burial ground by the Church of St. Kliment, Stará Boleslav

Abstract: *The origins of a burial ground unearthed, in several stages, in the historical centre of Stará Boleslav, might be connected with the establishment of an early Romanesque chapter basilica (1039–1046). The Romanesque Church of St. Kliment with a single nave was integrated into the operating burial ground in the course of the 12th century. One of the first burials that took place by the north wall of the church some time after the church was built, was a burial interred – as evidenced by numerous iron items – in a robust nailed-together wooden oak coffin provided with two hinges and at least eleven circular handles. Hypothetically speaking, the find could be dated to the turn of the early and high Middle Ages, yet the dating cannot be verified in archaeological terms.*

Key words: *burials – coffin – construction – Middle Ages – Bohemia.*

1. Výzkum a kontext nálezů

V historickém jádru Staré Boleslavi bylo v několika etapách dokumentováno pohřebiště, jehož počátky lze spojovat nejpozději se založením raně románské kapitulní baziliky (1039–1046). Někdy v průběhu 12. století byl do fungujícího etážového pohřebiště založen jednoduší románský kostel sv. Klimenta. Malby dochované v jeho interiéru jako jedna z mladších vrstev úprav jeho stěn bývají kladeny do poslední třetiny 12. století. Výzkum prováděly v roce 2005 Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., a Městské muzeum v Čelákovcích v souvislosti s víceetapovou akcí odvodnění a celkové sanace areálu národní kulturní památky (Boháčová 2010; 2005). Autory výzkumu byli I. Boháčová a J. Špaček, na dokumentaci se podíleli tehdejší studenti Katedry archeologie Západočeské univerzity v Plzni, především L. Baloun.

Sonda, označená v rámci areálu národní kulturní památky číslem 16 (obr. 1), byla položena v trase zamýšleného odvodnění podél severní zdi kostela sv. Klimenta v celé její délce, svou západní částí se dotkla oblouku jižní apsidy baziliky sv. Václava. Výzkum zachytil sondou o rozměrech ca 2 × 10 m v původní poloze 21 hrobů a jejich částí a další přemístěné kosterní pozůstatky z etážového pohřebiště, které sloužilo jako místo posledního odpočinku běžné populace. Evidovány jsou – jak v rámci celého pohřebiště, tak přímo v prostoru sondy 16 – mužské, ženské i dětské hroby, a to včetně nejmenších dětí (infans I). K nejstarším pohřbům, které byly ukládány při vnějším líci severní zdi tohoto kostela, náleží hrob 222, který se již svým umístěním bezprostředně ke zdi kostela řadí k nejvýznamnějším zde odkrytým hrobům. Mimořádný je tento hrob i vzhledem ke skutečnosti, že zemřelý byl na svou poslední cestu vypraven v robustní sbíjené dubové rakvi, opatřené nejméně jedenácti železnými kruhovými úchyty. Hrob 222 náležel dospělému jedinci stáří 35–50 let. Pohlaví nelze bezpečně určit, protože pánevní kosti z velké části chybí, lebka však vykazuje mužské znaky (antropologická analýza viz Stránská 2014).

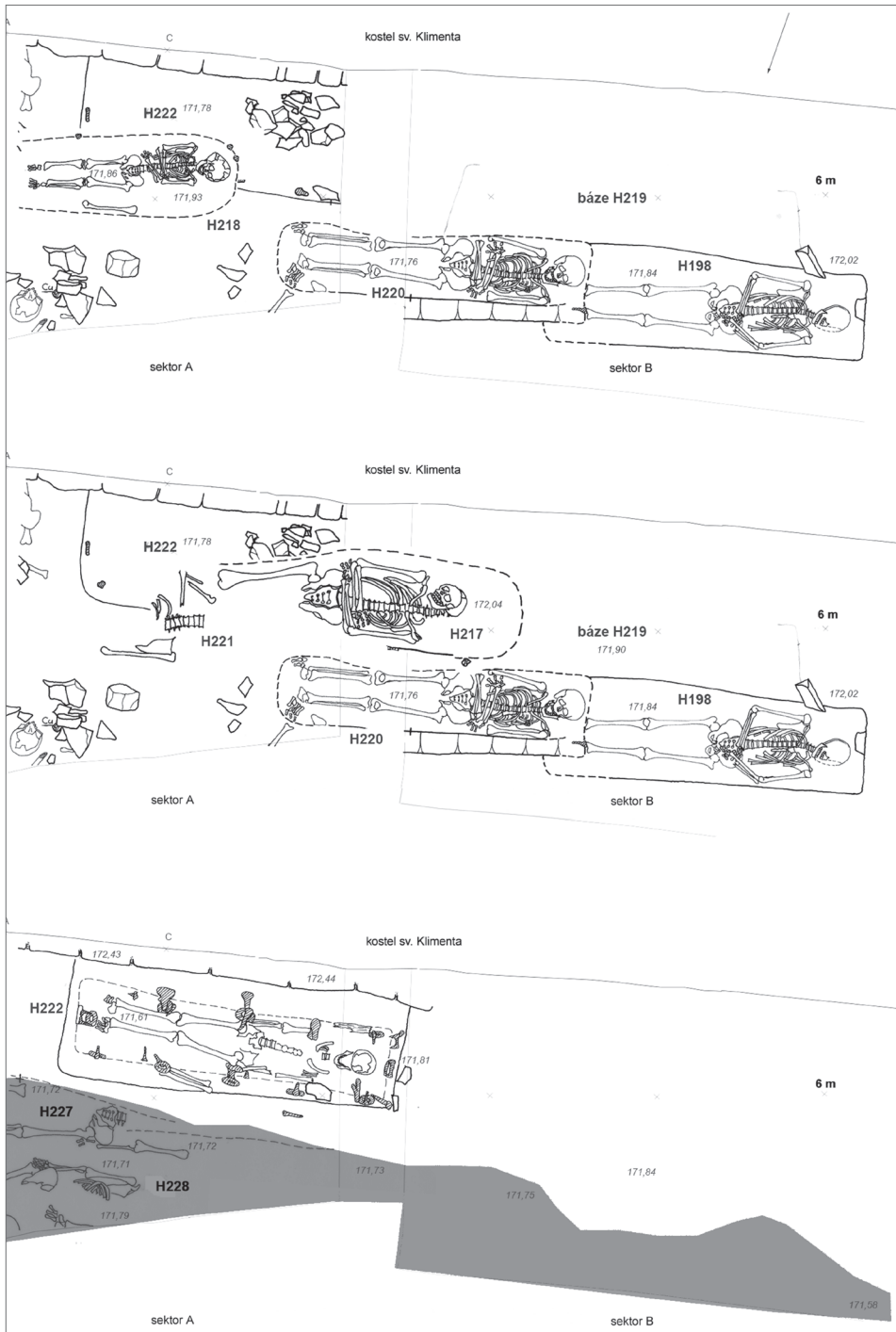
Obr. 1. Stará Boleslav. Areál NKP s rozmístěním sond. Výsek z celkového plánu sond – GM Intergraph.

Abb. 1. Stará Boleslav. Nationales Kulturdenkmalareal mit Verteilung der Sondagengrabungen. Ausschnitt aus dem Gesamtplan der Sondagengrabungen – GM Intergraph.

Hrob 222 se nalézal na bázi mladší fáze hřbitovního horizontu, který se vyvíjel po výstavbě kostela sv. Klimenta. Uložen byl v úrovni povrchu rostlého podloží bezprostředně nad výplní spodní zúžené části základového vkopu kostela. Hřbitovní horizont je tvořen písčitou zeminou, v níž byly jednotlivé hrobové jámy vesměs obtížně rozpoznatelné. Pro tuto část hřbitovního horizontu je charakteristický častý výskyt hrudek maltoviny i zlomků pískovcových kamenů. Poměrně hojným nálezem byly i kovové hřeby, které lze spojovat nejspíše s rakvemi z hrobů, jež poškodilo mladší pohřbívání. Stratigrafickou pozici jednotlivých hrobů v rámci hřbitovního horizontu lze odvodit spíše než z obtížně čitelné stratigrafie na řezech z míry poškození kosterních pozůstatků. Severní profil sondy byl navíc téměř v celé její délce zničen recentním výkopem. Z rozsahu poškození hrobů 227 a 229 ve východní části sondy 16 vyplývá jednoznačně příslušnost těchto hrobů, které jsou starší než hrob 222, ke starší fázi pohřbívání při bazilice, neboť jejich jižní části byly odstraněny vkopem pro obvodovou zeď kostela sv. Klimenta (obr. 2 dole). Hrob 222 leží v bezprostředním nadloží těchto hrobů, délku intervalu mezi jeho vyhloubením a vznikem kostela někdy po roce 1100 však stanovit neumíme.

Hrob ve stratigrafii hřbitovního horizontu zachycuje jednak západní profil sektoru A, jednak horizontální stratigrafie pohřbů v rámci tohoto sektoru. Rozpoznat zde lze pětinašobnou superpozici dokumentovanou ve třech základních úrovních odkryvu (obr. 2 a 3), v jejímž rámci je hrob 222 nejstarší z hrobů uložených po výstavbě kostela sv. Klimenta. Vztah hrobu 227 a základového vkopu tohoto kostela byl rozpoznatelný až při začišťování báze hrany vkopu, na profilu nebyl čitelný. Zemřelí, kteří byli uloženi do zkoumaného prostoru, nebyli vybaveni žádnými předměty. Pohřbeni byli patrně v rakvích, jejich výskyt však indikují pouze hřebíky nalázané v hrobových zásepech (hroby 218, 220 a 227 – obr. 3:3). Obložení hrobů kameny zjištěno v této části pohřebiště nebylo.

Problémem je určení absolutní chronologie dokumentované stratigrafie. Keramické soubory dosahují maximálně počtu dvou až tří desítek zlomků z jednotlivých kontextů. Nejmladší keramika ze základového vkopu kostela sv. Klimenta odpovídá počáteční fázi mladší mladohradištní keramiky, objevují se zde ojediněle zlomky různorodých tříd pražského horizontu se zduřelými okraji. V zásepech hrobů zahloubených do vkopu kostela v sektoru A byla nalezena nejvýše keramika indikující nástup nejstaršího vrcholně středověkého zboží, a to jen zcela ojediněle (obr. 3:1). V sousedním sektoru B se však starší vrcholně středověká keramika objevuje i v zásepech více úrovní hrobů. Její výskyt je nevýrazný, převážně jde o solitéry, které mohou být i intruzemi. V zásepu hrobu 232 zachyceném v druhé nejmladší vrstvě hrobů pohřebiště při

Obr. 2. Stará Boleslav. Půdorys sondy 16. Tři základní úrovně hřbitovního horizontu v sektoru A a výsek situace navazujícího sektoru B. Perokresba podle terénní dokumentace L. Baloun, rekonstrukce nálezové situace I. Boháčová.

Abb. 2. Stará Boleslav. Grundriss von Sondagrabung 16. Die drei Grundebenen des Friedhofshorizontes in Sektor A und ein Ausschnitt der Situation des anschließenden Sektors B. Federzeichnung gemäß der Geländedokumentation L. Baloun, Rekonstruktion der Fundsituation I. Boháčová.

kostele sv. Klimenta v sektoru C v západní části sondy byla oproti tomu evidována i keramika mladší fáze vrcholného středověku. Přímý vztah tohoto hrobu k hrobům v sektoru B nebyl při výzkumu zaznamenán, z terénní dokumentace však vyplývá, že tento hrob (232) byl poškozen ještě i hrobem 223, náležícím třetí odhalené úrovni hrobů v sektoru B. Ani horizontální ani vertikální stratigrafie nám však neumožňuje posoudit vztah hrobu 232 k hrobům v sektoru A. Můžeme shrnout, že v sondě 16 mohou tři nejmladší úrovně hrobů náležet mladší fázi vrcholného středověku, v nejstarších hrobech, uložených již při existujícím kostele sv. Klimenta, se vyskytuje již výhradně keramika nejmladší fáze raného středověku. V rámci hřbitovního horizontu lze u hrobů v mladších úrovních pouze zaznamenat nevýrazný nástup keramiky počátků vrcholného středověku. Na základě výpovědi keramických nálezů se stratografií hřbitovního horizontu lze se značnou mírou pravděpodobnosti předpokládat, že k uložení hrobu do mimořádně upravené rakve došlo nejspíše na sklonku raného či na počátku vrcholného středověku, tedy někdy v rozpětí druhé poloviny 12. až první poloviny 13. století. Ačkoliv nic nenasvědčuje tomu, že by hrob 222 měl náležet až k mladší, vrcholně středověké etapě pohřbívání, k definitivnímu jednoznačnému určení chronologie nás popsané nálezné okolnosti neopravňují, neboť výskyt keramiky vrcholného středověku v mladších částech hřbitovního horizontu se jeví jako zcela náhodný a její absenci u nejstarších pohřbů nelze považovat za důkaz jejich vyššího stáří. Jiné opory pro dataci významného pohřbu k dispozici v rámci etážového pohřebního areálu nemáme.

Uložení hrobů je standardní, všechny hroby v sektoru A zachovávají východo-západní orientaci a respektují obvodovou zeď kostela. Zemřelí uloženi v tomto prostoru, ovšem s výjimkou právě hrobu 222 a staršího hrobu 227 mají ruce uložené na břiše, dva nejstarší pohřby mají ruce uložené podél těla. Použití rakví sbíjených hřebíky a uložení rukou na břiše může snad být indicií pozdějšího než raně středověkého původu hrobů, ani to však neřeší dataci námi studovaného hrobu 222.

Jedinou dostupnou možností ověření chronologie je analýza ^{14}C , a proto jí byly kosterní pozůstatky z hrobů ze sekvence vztahnutelné k hrobu 222 podrobeny. Ani výsledky této analýzy¹ však nemusí, jak naznačují dosavadní výsledky datace kosterních pozůstatků středověkého stáří, datování vycházející z archeologických pramenů nijak zpřesnit.

2. Železné kování, dokumentace a konzervace nálezů, rekonstrukce rakve

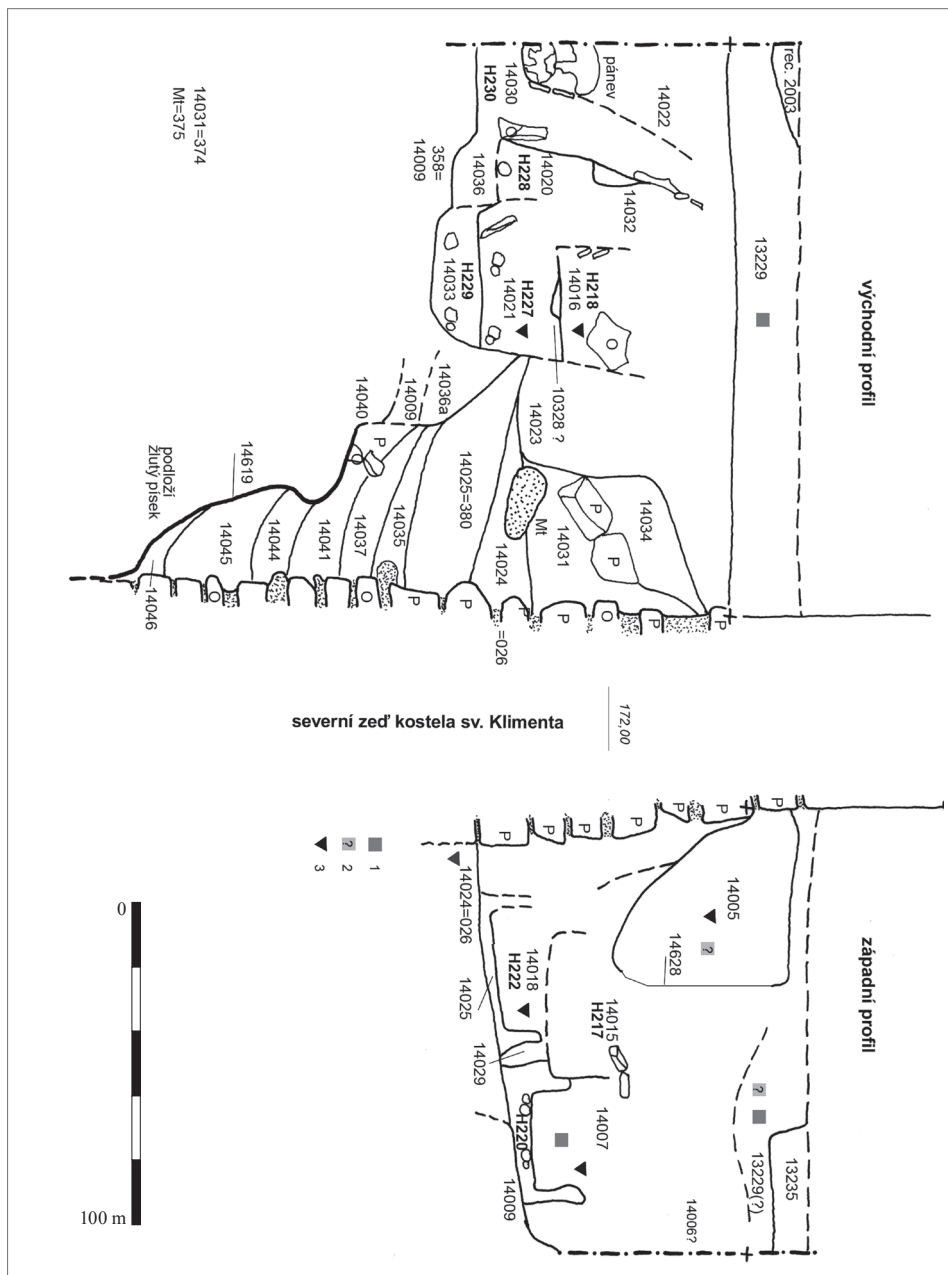
Během rozebírání spodní části výplně hrobové jámy H222 bylo postupně evidováno několik masivních železných artefaktů – pozůstatků kování rakve. Některé z nich byly propojeny korozi v kompaktní celek. Vzhledem k početnosti artefaktů, jejich možnému umístění *in situ* a neobvyklosti nálezu v daném prostředí byly detailně dokumentovány jak kresebně, tak fotograficky, a to kolmým půdorysným a v případě západní stěny hrobu i kolmým bočním pohledem (obr. 4; detailní rozkreslení nálezné situace viz obr. 5). Drobnější části kování rakve byly rozptýleny i v rámci horní části hrobového zásypu a k jejich identifikaci došlo až dodatečně.

Konzervace, restaurování i analýza jednotlivých součástí kování rakve i systému jako celku probíhaly v několika etapách, které na sebe přímo nenavazovaly.² Nejprve Štěpán Urbánek zkonzervoval několik kusů v rámci své praktické maturitní práce (2007). Rozpracovaného souboru se pak v roce 2010 ujal Miguel Tuda, který jeho restaurování a konzervaci dokončil (Tuda 2010). Restaurátorsko-konzervátorské zpracování bylo vedeno standardním způsobem, tj. byly pořízeny radiogramy jednotlivých předmětů, odebrány vzorky dochovaných zbytků dřev, proběhla stabilizace korozních produktů, následovalo mechanické čištění, lepení a tmelení

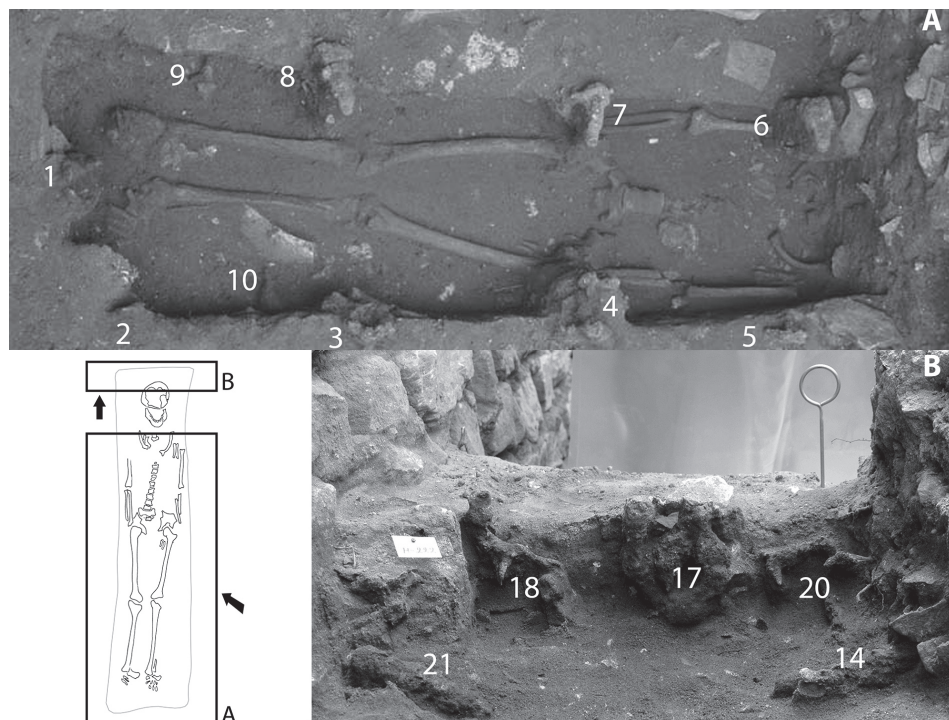
1 Výsledky analýzy byly očekávány v průběhu prvního pololetí 2014. V době odevzdání publikace do tisku však k dispozici nebyly.

2 1. fáze – Štěpán Urbánek, SUPŠ Praha I pod vedením A. Šilhové – díle zpracování a pokus o prvou hypotetickou rekonstrukci; dále lab. a dílny ARÚ. Antrakologická analýza pozůstatků dřeva na zkorodovaných artefaktech: V. Čulíková (2006). Na kování 10937/5 a hřebu 10937/13 detekována jedle bělokorá (*Abies alba*), na kování 10937/8 dub (*Quercus* sp.). 2. fáze – Miguel Tuda, Španělsko, v rámci šestiměsíční stáže v ARÚ pod vedením E. Ottenwelter. Konzervace a detailní dokumentace nálezného souboru jako celku; konzervátorsko-restaurátorské zpracování v obou fázích zahrnovalo práci s radiogramy, odběry a dokumentaci vzorků dřev, stabilizaci, mechanické čištění, tmelení. 3. fáze – Jiří Hošek, revize předchozích variant rekonstrukcí.

fragmentů s cílem přiblížit se původnímu tvaru jednotlivých dílců (viz obr. 6 a 7). V souboru jsou zastoupeny kruhové úchyty, panty, dvouramenné skoby a hřeby. Zcela ojediněle byly mezi korozními produkty zjištěny fragmenty dřeva, které nebývá v písčitém záspy hrobů obvykle dochováno (nejvýše v podobě hnědého zbarvení záspy).

Obr. 3. Stará Boleslav. Sonda 16A, východní a západní řez. 1 – výskyt keramiky počátku vrcholného středověku, 2 – výskyt keramiky novověké?, 3 – hřeby a jiné železné artefakty. Perokresba podle terénní dokumentace L. Baloun, další zpracování I. Boháčová.
Abb. 3. Stará Boleslav. Sondagrabung 16A, Ost- und Westschnitt. 1 – Keramikvorkommen vom Beginn des Hochmittelalters, 2 – Keramikvorkommen der Neuzeit?, 3 – Nägel und andere Eisenartefakte. Federzeichnung gemäß der Geländedokumentation L. Baloun, weitere Bearbeitung I. Boháčová.

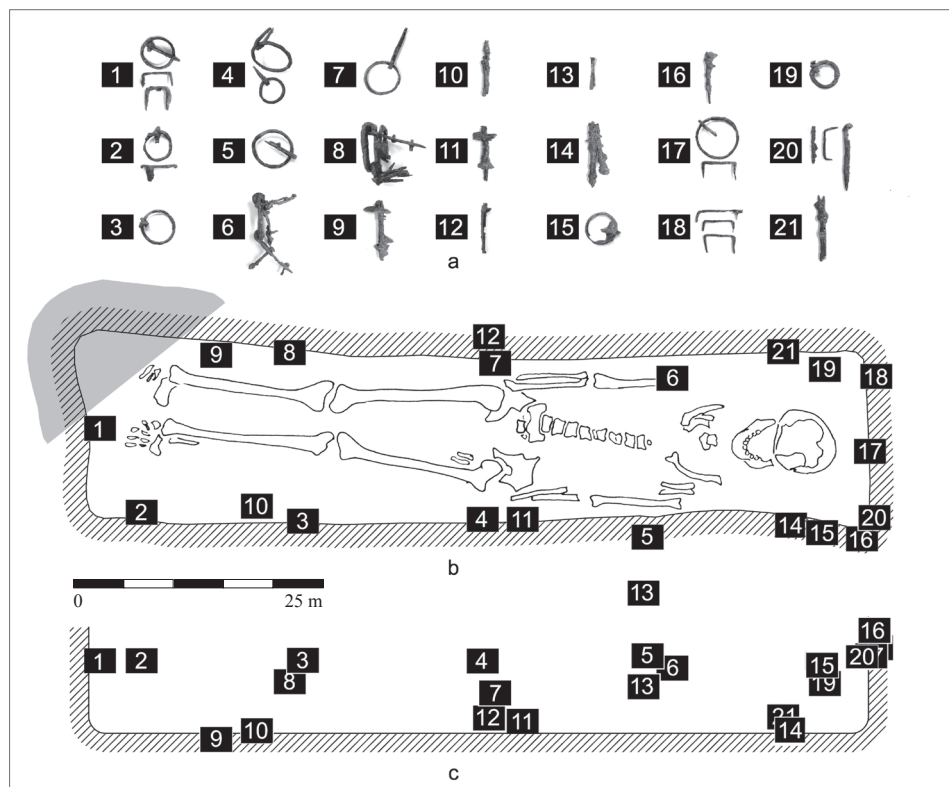
Obr. 4. Stará Boleslav. Sonda 16A. a – H222 s částmi kování rakev *in situ*. Foto J. Špaček; b – západní část hrobové jámy s částmi kování *in situ*. Foto I. Boháčová; c – umístění snímků a, b. Číselně označen nález artefaktu nebo souboru artefaktů *in situ*. Čísla odpovídají typologickému a prostorovému schématu uložení artefaktů na obr. 5.

Abb. 4. Stará Boleslav. Sondagengrabung 16A. a – H222 mit Sargbeschlagteilen *in situ*. Foto J. Špaček; b – Westteil der Grabgrube mit Beschlagteilen *in situ*. Foto I. Boháčová; c – Lage der Aufnahmen a, b. Nummerierung der Artefaktfunde oder Artefaktgruppen *in situ*.

3. Analýza jednotlivých částí kování a hypotetická rekonstrukce rakev

Soubor tvoří 30 rekonstruovatelných a funkčně rozdílných artefaktů nalezených ve 21 rozlišitelných pozicích (10 kruhových úchytlů, 2 trojdílné panty a dále 18 hřebů a skob celkem, nepočítaje v to drobnější zlomky; při jejich započtení by celkový počet dosáhl 45 kusů, z toho 15 skob a 18 hřebů). Kruhové úchyty byly nalezeny ve třech různých velikostech nezávisle na umístění (o průměrech nad 70, mezi 60 a 70 a méně než 60 mm). Vzhledem k jejich rozmístění se jeden z úchytlů na bočnici rakev nejspíše nedochoval. Jejich soubor se jeví jako nehomogenní, odlišností ve zpracování lze pozorovat i u skob, které kotvily kruhy do dřeva rakev a které byly s kruhy i v době nálezů ještě přímo propojeny.

Funkční interpretace artefaktů, kruhové úchyty, skoby, hřeby a jejich funkční rozmístění dovolují více možností pro stanovení konstrukce rakev. Při tvorbě obou rekonstrukcí schrány i při jejich revizi se vycházelo z nákresu celkové situace dokládajícího vzájemnou polohu jednotlivých částí pohřbu, z fotografické dokumentace celé situace v hrobě (obr. 4 a 5), ze zachycených detailů hrobu (oblast za hlavou, obr. 4b) i z tvaru a rozměrů jednotlivých kování. První hypotetickou rekonstrukcí rakev provedl Š. Urbánek, druhou rekonstrukcí představil M. Tuda. Tudova rekonstrukce se od Urbánkovy lišila především ve výkladu přichycení záhlaví a zápatí k bočním stranám a dnu rakev. Revize obou těchto rekonstrukcí přinesla třetí variantu (obr. 9), která zachovává základní Urbánkův výklad, více respektuje nálezovou situaci a striktně nepředpokládá symetrické rozmístění jednotlivých kování (dvouramenných skob). V této podobě by záhlaví a zápatí, v tomto případě z nedělené desky, bylo zapuštěno mezi bočnice rakev. V bočním pohledu se tedy rakev jeví zcela celistvě. Druhá varianta naopak počítá s děleními deskami jak bočnic, tak záhlaví a zápatí. Záhlaví a zápatí je v tomto případě připojeno až ke koncům bočnic.

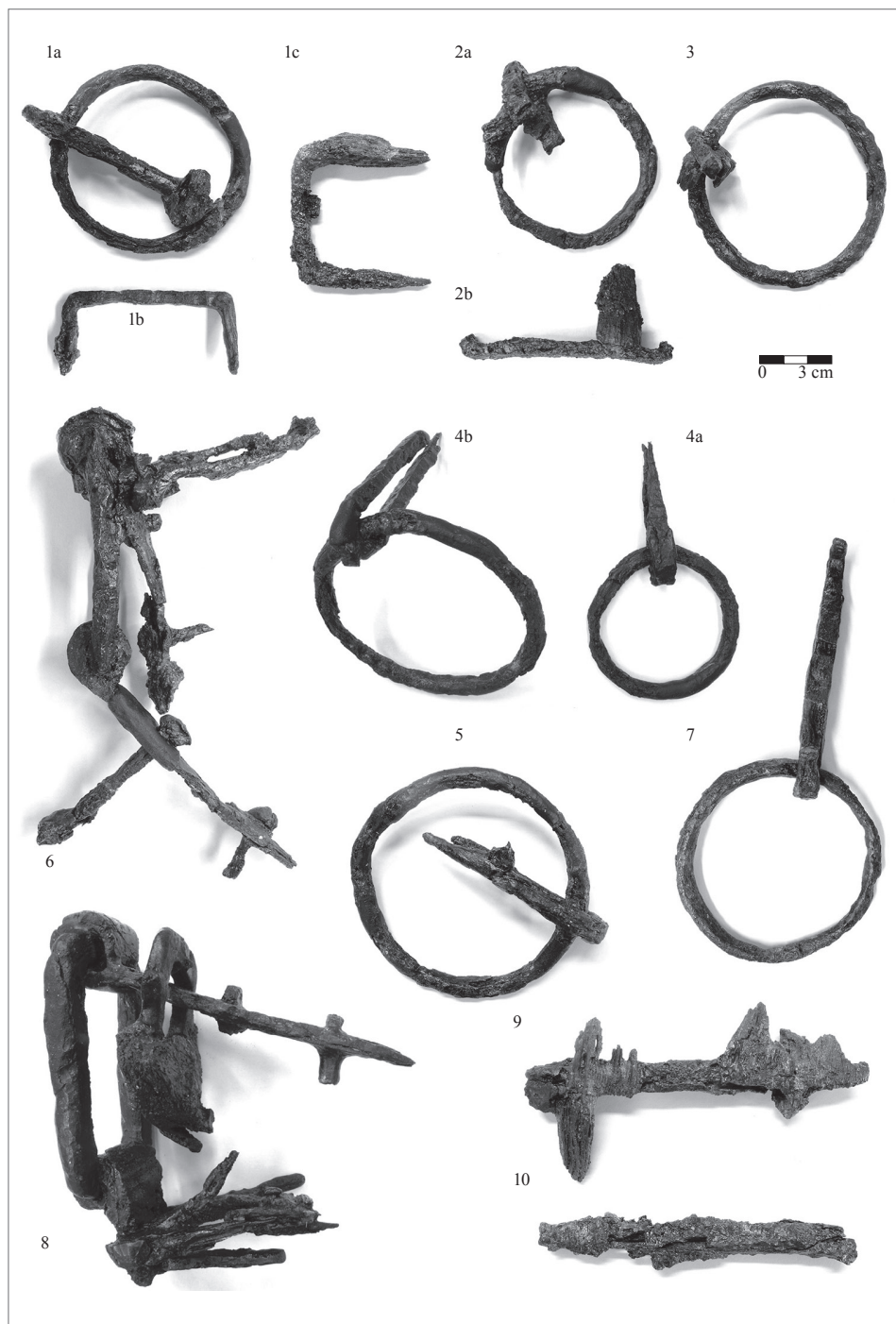
Obr. 5. Stará Boleslav. Sonda 16A, H222. Prostorové rozmístění artefaktů. a – přehled jednotlivých typů kování dle místa nálezu; b – půdorysné rozmístění; c – vertikální rozmístění. Světle šedou barvou je vyznačena oblast, ve které navzdory očekávání nebyla žádná kování nalezena. Kresba a rekonstrukce J. Hošek.

Abb. 5. Stará Boleslav. Sondagrabung 16A, H222. Räumliche Verteilung der Artefakte. a – Übersicht über die einzelnen Beschlagtypen gemäß Fundstelle; b – Grundrissverteilung; c – vertikale Verteilung. Hellgrau gekennzeichnet ist der Bereich gekennzeichnet, in dem entgegen aller Erwartung keine Beschläge gefunden wurden. Zeichnung und Rekonstruktion J. Hošek.

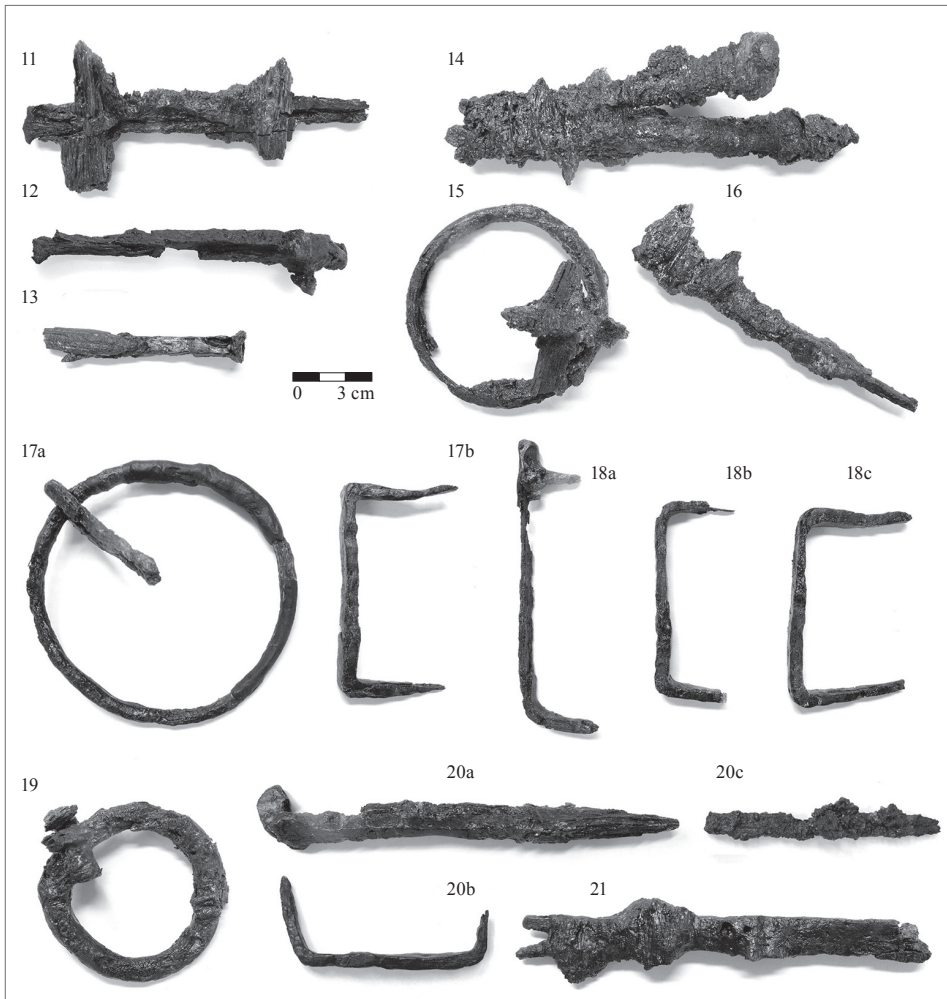
Stanovení původních rozměrů schrány bylo problematické a zejména výška rakve je pouze hypotetická. Je evidentní, že horní část rakve se v průběhu času zborčila (rozdíl v nivelaci mezi nejvyšší a nejnižší postaveným kováním činil pouhých 20 cm). Víme nicméně, že rakev byla zhotovena pro dospělého jedince vysokého ca 160 až 170 cm. Dle rekonstrukce prezentované v restaurátorské zprávě M. Tudy (2010) stěny a dno rakve měly tloušťku kolem 9 cm, víko kolem 5 cm. Tyto rozměry lze poměrně přesně odvodit z rozměrů jednotlivých částí kování (č. 6, 7, 8, 16, 20). Lze předpokládat, že rakev byla dlouhá kolem 190 cm, široká minimálně 60 cm a alespoň 40 cm vysoká (jde o vnější rozměry). Rakev takových rozměrů by vážila asi 190 kg.

V Urbánkově výkladu byla všechna kování využita tak, že byla na rakvi viditelná. Tudova rekonstrukce naopak vychází z předpokladu, že dvouramenné skoby byly skryté, a že byly do dřevěných desek zcela zapuštěny (obr. 8:a). Skoby totiž podle Tudy sloužily pouze k vzájemnému spojování užších desek tvořících stěny a dno rakve. Samy stěny by potom byly vzájemně spojovány mohutnými hřebi (takové se však našly jen v jednom ze čtyř rohů hrobové jámy). Tuda postavil svou rekonstrukci na předpokladu, že při úplném zapuštění dvouramenných skob do povrchu desky, jejíž vlákna by šla kolmo k hrotu skoby, by hrozilo praskání spojovaných desek. Podle Tudova výkladu proto nemohly tyto skoby spojovat boční stěny rakve se záhlavím a zápatím.

Urbánek a následně i autoři článku však předpokládají použití dvouramenných skob podle obr. 8:b, při kterém žádné nebezpečí praskání desek nehrozí. Šlo by o velmi jednoduché a funkčně akceptovatelné řešení (v případě dubového dřeva jsou spoje vytvářené pomocí hřebů a skob

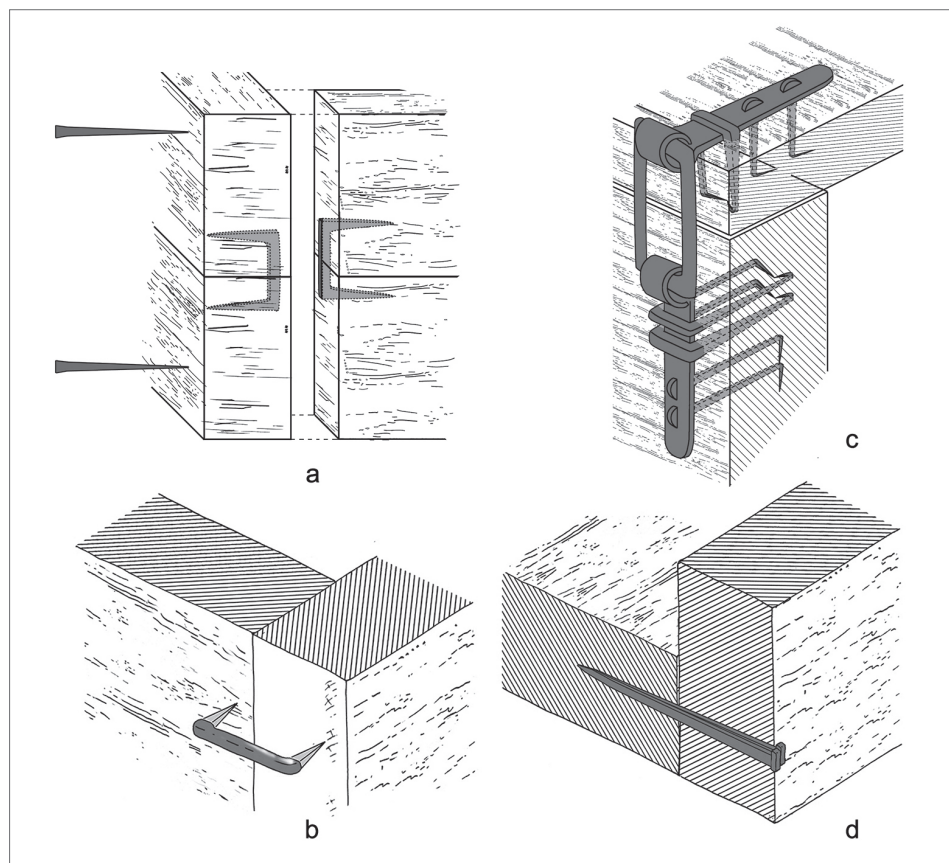

Obr. 6. Stará Boleslav. Sonda 16A, H222. Jednotlivá kování po konzervaci. Dochované artefakty 1–10, bez drobných zlomků.
Abb. 6. Stará Boleslav. Sondagrabung 16A, H222. Einzelne Beschläge nach der Konservierung. Erhaltene Artefakte 1–10, ohne Kleinfragmente.

Obr. 7. Stará Boleslav. Sonda 16A, H222. Jednotlivá kování po konzervaci. Dochované artefakty 11–21, bez drobných zlomků.
 Abb. 7. Stará Boleslav. Sondagrabung 16A, H222. Einzelne Beschläge nach der Konservierung. Erhaltene Artefakte 11–21, ohne Kleinfragmente.

pevně a obtížně rozebíratelné). Navíc by všechna kování na rakvi byla viditelná a její bočnice by byla celistvá, což mohlo být i záměrem. Proto lze tuto variantu přijmout za pravděpodobnou, anebo přinejmenším za možnou. V takovém případě ovšem nemáme vysvětlení pro hřeby č. 16 a 20, které v třetí variantě rekonstrukce chybí (na rozdíl od dvouramenných skob). Je tedy zřejmé, že způsob přichycení záhlaví a zápatí k bočnicím zůstává navzdory všem teoretickým úvahám poněkud nejasný. Jednoznačně nelze prokázat ani vztah záhlaví a zápatí ke dnu, neboť deska dna mohla dosahovat délky bočnic (obr. 9), ale také mohla být záhlavím a zápatím překryta. Problematická jsou rovněž kování č. 4a, 1b a 17b. Postrádáme u nich dostatek informací k vymezení jejich skutečné funkce a polohy. Poměrně malý kruh č. 4a byl nalezen v blízkosti většího kruhového oka č. 4b při vnitřní straně rakve. Tato pozice by mohla odpovídat umístění na víku rakve, jak znázorňuje rekonstrukce. Jde však o umístění zcela hypotetické. Dvouramenné skoby č. 1b a 17b, které byly nalezeny v blízkosti kruhových ok č. 1a a 17a, mohly sloužit ke spojení dvou prken v jednu desku víka (jak je ukázáno na obou rekonstrukcích), a případně i k přitlučení desky víka k rakvi po uložení zemřelého.

Obr. 8. Stará Boleslav. Sonda 16A, H222. Způsob spojování dřevěných desek pomocí dvouramenných skob (a, b), hřebů (d) a princip uchycení pantů k víku a korpusu rakev (c).

Abb. 8. Stará Boleslav. Sondagrabung 16A, H222. Verbindungsart der Holzplatten mit zwischenkligen Haken (a, b), mit Nägeln (d) und Befestigungsprinzip der Beschläge an Sargdeckel und Sargkorpus (c).

4. Interpretace nálezu a diskuse

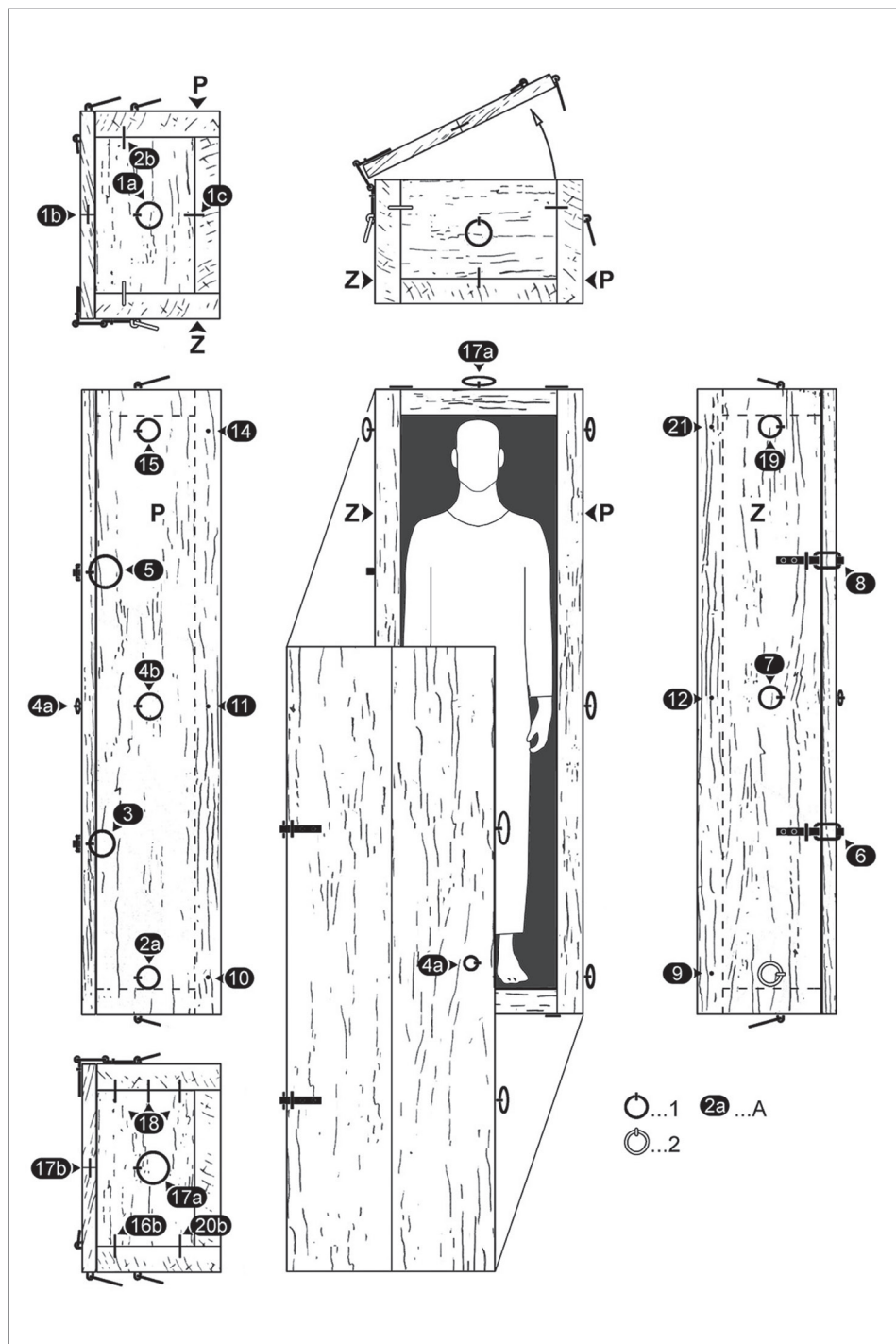
Rakev, kterou je možné označit za pohřební truhlu, byla zhotovena ze dvou druhů dřev – dubového a jedlového. Z rozmístění kování, na nichž se dřevo dochovalo, vyplývá, že korpus schrány byl z dubového a víko z jedlového dřeva. V tomto směru je určitou analogií výdřeva středohradištního hrobu bojovníka z III. nádvoří Pražského hradu, jejíž stěny a dno byly vyrobeny ze dřeva dubového, víko ze dřeva měkkého, pravděpodobně z jedle (Borkovský 1946, 123–124). Dubové dřevo mohlo být vzhledem k svým mimořádným vlastnostem využíváno zejména pro pohřby v elitním prostředí. Druhové určení dřev používaných pro zhotovení rakví pro období raného středověku a starší fáze středověku vrcholného vesměs k dispozici nemáme, neboť rakev v naprosté většině případů nejsou dochovány. Dostupné sporadické výsledky analýz dřev dochovaných z výdřevy (typové určení není vzhledem ke zcela torzovitému dochování možné) hrobů středověkých pohřebišť z historického jádra Staré Boleslavi dokládají běžné použití borovice, někdy ovšem i dubu nebo jejich kombinace, a jedním vzorkem lípy (Čulíková 2001). Oproti tomu analýzy dřev z pražských pohřebišť v zázemí Pražského hradu (Jízdárna, Jelení ul., Lumbeho zahrada a poloha vně jižního opevnění) ukazují, že v případě těchto raně středověkých pohřebišť bylo pro výrobu rakví a obložení hrobových jam hrobů užíváno výhradně měkkých dřev – borovice, jedle, smrku (Tomková 2005, 170). Pro výjimečné postavení pohřbeného z hrobu 222

svědčí i další okolnosti: umístění bezprostředně při zdi sakrální stavby a zejména typ pohřební schránky, jejíž charakter a železné kování naznačují nikoliv funkční, ale spíše symbolický význam. Skoby nalezené při čele i podél bočnic rakve dokládají pokročilejší konstrukci pohřební truhly z dílčích štípaných či řezaných desek, oproti staršímu typu vydlabanému z kmene (evidováno např. na pohřebišti na Loretánském nám. v Praze, kde autor výzkumu zmiňuje u čtyř, patrně raně středověkých, hrobů ukládání do rakví vydlabaných pravděpodobně z kmene dubu; Boháčová 2011, 66). Tvar víka nelze rekonstruovat, poklop mohl být rovný, jak je rekonstruován na základě nalezených kování, případně stříškový, který by ovšem v dané nálezové situaci nebyl prokazatelný. Zda desky byly celistvé či dělené, rovněž nelze na základě dochovaných nálezů doložit. Základní konstrukční typ vztahu bočnic k záhlaví a zápatí dle prvé a třetí varianty odpovídá např. výjimečně dochované gotické truhle s pásovým kovááním z kostela sv. Petra a Pavla na Poříčí, přechovávané ve sbírkách Muzea hlavního města Prahy (i. č. H8921, datace 13. století). Je sestavena z nedělených desek o síle 5 cm a rohový spoj bočnic a čel je zde řešen polodrážkou.

Přímé analogie k systému kruhových úchytnů v prostředí hrobového kontextu neznáme. Nejbližší analogií je výrazně starší pohřeb Boleslava II. v bazilice sv. Jiří na Pražském hradě, kde však byla kruhovými držadly vybavena rakev vydlabaná z kmene. Častějším nálezem jsou pak rakve s pásovým kovááním – reprezentované opět nálezem v bazilice sv. Jiří (Borkovský 1975, 38–39). K nim by mohl náležet i nález nejistého původu v hrobě Spytihněva II., přeneseném v roce 1373 do knížecí hrobky (Frolík–Boháčová–Žegklitz 1988), dále nepublikovaný nález ze III. nádvoří Pražského hradu (hrob IIIN-194 dle Tomkové 2005, 194), rovněž nepublikovaný nález I. Borkovského v klášteře sv. Anežky roku 1940, kde byla rakev s pásovým kovááním uložena v kamenné hrobce v Anežčině oratoři (kaple Máří Magdaleny; Borkovský 1945), a konečně torzo pásového kování z hrobu 36/97 z báze stratigrafie téhož pohřebiště ve Staré Boleslavi (Boháčová 2000, foto tab. 15:34–36). Železná kování rakví, ať již pásová či vybavení dlabané nebo sbíjené rakve početnějšími úchyty, jsou však doposud v Čechách raného a počátku vrcholného středověku spíše ojedinělým a zatím málo dokumentovaným jevem, vázaným zcela jednoznačně na elitní prostředí, ať již světské či církevní. Mimo soustavnější pozornost přitom nadále zůstávají pohřebiště mladšího vrcholného středověku, jejichž publikace pro naše prostředí nadále chybí (srov. Kouřil–Měřínský 1996). Obdobná kování můžeme nalézt i na dalších typech středověkých předmětů, truhlách či pokladnicích ze šlechtického, církevního nebo městského prostředí, které jsou coby solitery dochovány v muzejních sbírkách (gotická truhla z Hustopečí [<http://www.hustopece.cz>], dále např. truhly z katedrály sv. Víta [i. č. HD1225], z kostela sv. Petra na Novém Městě pražském [i. č. H8921] či pokladnice novoměstského cechu řezníků v Muzeu hlavního města Prahy [i. č. H12899]) a jejichž konstrukce se zřejmě od konstrukce pohřebních truhel významným způsobem nelišila. Nápadným jevem u pohřbu 222 je skutečnost, že artefakty dochované *in situ* při obvodě v době nálezu již neexistující rakve či v jeho blízkosti volně v hrobovém zásypu nepůsobí dojmem zcela homogenního souboru. Markantní je to zejména na kruhových úchytech a kotvicích skobách, které je provázejí. Takové řešení se však jeví po srovnání s truhlou z Poříčí jako ne zcela neobvyklé, neboť i v jejím případě je evidentní použití typově shodných, ale tvarově rozdílných kování, jejichž umístění je navíc asymetrické, někde se i překrývají. Překvapivé u boleslavského hrobu je i použití trojdílného pantu, který mohl bránit zaklapnutí otevřeného víka, tedy s funkcí, jejíž využitelnost bychom v daném kontextu nepředpokládali. Pro tento pant analogie u dostupných předmětů nenalzáme. Řešení propojení stěn a rakve pantem je ovšem ve zkoumaných případech vždy jedinečné – pant může být umístěn zcela vně rovin víka a stěny (i. č. H8921), zadlabán zčásti do víka (i. č. HD1225) či víko může být mírně posunuto za rovinu stěny bočnice tak, aby pro otáčení pantu zbylo více místa (i. č. H12899).

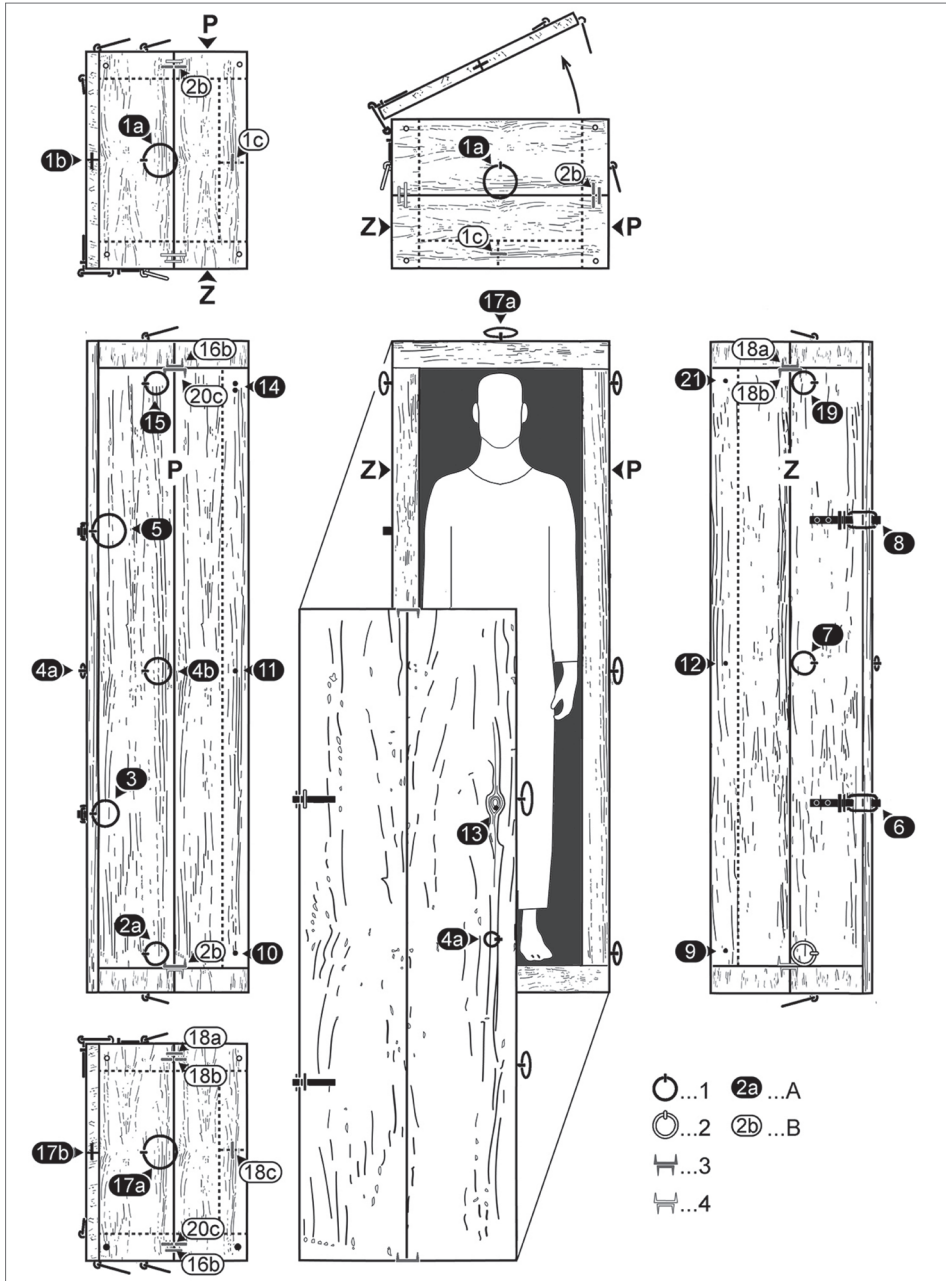
5. Závěr

Hrob objevený na bázi pohřebního horizontu při kostele sv. Klimenta náleží ke zcela ojedinělým pohřbům, u nichž můžeme rekonstruovat rámcovou podobu pohřební schránky. Předpokládáná příslušnost hrobu k staršímu středověkému horizontu bude ještě ověřena pomocí ¹⁴C.

Obr. 9. Stará Boleslav. Sonda 16A, H222. Rekonstrukce rakve podle Š. Urbánka a J. Hoška.

Abb. 9. Stará Boleslav. Sondagengrabung 16A, H222. Rekonstruktion des Sarges nach Š. Urbánek und J. Hošek.

Obr. 10. Stará Boleslav. Sonda 16A, H222. Rekonstrukce rakve podle M. Tudy.

Abb. 10. Stará Boleslav. Sondengrabung 16A, H222. Rekonstruktion des Sarges nach M. Tuda.

Robustnost truhly, jejíž váha spolu s nebožtíkem patrně překračovala 250 kg, společně s kovovými prvky, mezi nimiž dominuje soubor kruhových madel a dvojice trojdílných pantů, indikuje příslušnost pohřbu k elitnímu společenskému prostředí. Současně předpokládáme, že funkce takto konstruované schrány byla spíše symbolická než ryze praktická. S předchozí úvahou příliš nekoresponduje skutečnost, že i funkčně (pozici) shodné artefakty nejsou velikostně ani typologicky zcela totožné (kruhy a k nim příslušné kotvici skoby), to by mohlo naznačovat např. i jejich

druhotné využití. Komparativní studium však ukazuje, že tvarová rozrůzněnost prvků kování a jejich asymetrické umístění nejsou jevem nijak neobvyklým. I další otázky zůstávají otevřené a nelze je bez dalších analogických nálezů vyřešit. Nabízejí se nejméně dvě varianty konstrukčního řešení rakve, a ačkoliv se přikláníme k prvé z nich, nemůžeme vyloučit další možnosti. Nejasné zůstávají funkce, resp. důvod použití trojdílných pantů i funkce kruhových úchytlů. Naznačené uchycení kruhových madel odpovídá nezbytnému řešení pro spuštění rakve do hrobové jámy prvoty, v tomto případě ovšem není pravděpodobná varianta transportu pomocí tyčí provléknutých kruhy (viz Tomková 2005, 163–164). Způsob transportu na místo pohřbu zůstává tedy neznámý. Jednoznačně se také nepodařilo zodpovědět otázku, zda po uložení zemřelého do rakve došlo k zatlučení jejího víka, což by odpovídalo vybavení rakve panty, či zda víko zůstalo pouze přiklopené.

Terénní dokumentace a následná detailní analýza náleзовé situace i artefaktů postihla výjimečný pohřeb, jenž je mimořádný nejen v kontextu zkoumaného pohřebiště, ale i v kontextu studia pohřebního ritu v Čechách a také v kontextu studia středověkých technologií obecně. Za pozitivní výsledek však považujeme i formulaci řady zatím nezodpovězených otázek, jejichž řešení ponecháváme budoucímu výzkumu, ale které bychom si bez dílčích kroků realizovaných v jednotlivých fázích výzkumu klášteru nemohli.

Zpracováno s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 7985912.

Literatura

- BOHÁČOVÁ, I., 2000: Stará Boleslav I. Areál kostela sv. Václava 1997 (etapa IX), náleзовá zpráva o výzkumu uložená v ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., čj. 1115/00.
- 2005: Stará Boleslav VI/1. Areál kostelů sv. Václava a sv. Klimenta 2003 (NKP, parc. číslo 1667), náleзовá zpráva uložená v ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., čj. 2738/07.
- 2010: Die Kirchengruft auf dem Burgwall von Stará Boleslav. Ein Beitrag der Archäologie zur Erforschung der frühmittelalterlichen Sakralarchitektur in Böhmen – Churches in the stronghold of Stará Boleslav. The contribution of archaeology to understanding early medieval sacral architecture in Bohemia. In: Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno. Internationale Tagungen in Mikulčice 8 (Poláček, L.–Maříková-Kubková, J., ed.), 243–261. Brno.
- 2011: Pohřebiště na Loretánském nám. v Praze-Hradčanech. In: Boháčová, I.–Blažková, G., Loretánské náměstí v Praze-Hradčanech. Archeologický výzkum I. Borkovského a jeho výsledky – Burial Grounds at Loretánské Square in Prague-Hradčany. The archeological excavation of Ivan Borkovský and results thereof. *Castrum Pragense* 11/1, 55–73. Praha.
- BORKOVSKÝ, I., 1945: Náleзовá zpráva z Archeologického výzkumu v klášteře blahosl. Anežky České v Praze I, Archeologický výzkum v klášteře blahosl. Anežky České v Praze I proveden v letech 1940–1942 za dozoru Dr. I. Borkovského, náleзовá zpráva uložená v ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., čj. 3019/42.
- 1946: Hrob bojovníka z doby knížecí na Pražském hradě, PA 42, 1939–1946, 122–131, 221 [rkp.].
- 1975: Svatojiráská bazilika a klášter na Pražském hradě. Praha.
- ČULÍKOVÁ, V., 2001: Stará Boleslav 1989–2000, archeobotanická analýza 1996–2001, výzkumná zpráva uložená v ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., čj. 9431/01.
- 2006: Druhové určení dřeva Stará Boleslav 2005, S16-H222. In: Urban, Š., Restaurování železného kování z rakve nalezené u kostela sv. Klimenta ve Staré Boleslavi. Maturitní práce na Vyšší odborné škole grafické a Střední průmyslové škole grafické v Praze.
- FROLÍK, J.–BOHÁČOVÁ, I.–ŽEGKLITZ, J., 1988: Archeologické nálezy z hroby knížete Spytihněva II. v chrámu sv. Víta – Archaeological finds from the tomb of duke Spytihněv II (1055–1061 A. D.) in St. Guy's cathedral. In: *Castrum Pragense* 1 (Frolík, J.–Smetánka, Z., ed.), 61–70. Praha.
- KOUŘIL, P.–MĚŘÍNSKÝ, Z., 1996: Architektura a hmotné památky odrážející projevy duchovní kultury z moravských a slezských archeologických výzkumů – Sakralarchitektur und Denkmäler der Sachkultur – Widerspiegelung der Äusserungen der geistigen Kultur aus den mährischen und schlesischen archäologischen Ausgrabungen (Arbeitsthese), AH 21, 11–119.
- STRÁNSKÁ, P., 2014: Antropologický posudek č. 1158, Stará Boleslav 2005, sonda 16, výzkumná zpráva uložená v ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., čj. TP-2014-4307.
- TOMKOVÁ, K., 2005: Pohřební rítus na Pražském hradě a jeho předpolích ve středověku a novověku – Charakteristika a vývoj. In: Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl I.1. *Castrum Pragense* 7 (Tomková, K., ed.), 159–196. Praha.

- TUDA, M., 2010: Restoration report and hypothetical reconstruction of a coffin from late 12th or early 13th century found in the site of St. Kliment church, Stará Boleslav, výzkumná zpráva uložená v ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., čj. TP2010-7769.
- URBAN, Š., 2007: Restaurování železného kování z rakve nalezené u kostela sv. Klimenta ve Staré Boleslavi. Maturitní práce na Vyšší odborné škole grafické a Střední průmyslové škole grafické v Praze.

Internetové zdroje

<http://www.hustopecce.cz/vzacna-goticka-truhla-se-vratila-do-hustopeci/> /11. 3. 2014/.

Zusammenfassung

Archäologie mittelalterlicher Konstruktionstechnologien – ein zusammengenagelter Sarg mit Beschlägen und Griffingen von dem Gräberfeld an der St. Klemenskirche in Stará Boleslav

Im historischen Kern von Stará Boleslav wurde in mehreren Etappen ein Gräberfeld dokumentiert, dessen Anfänge spätestens mit dem Bau (1039–1046) der frühromanischen Kapitelbasilika in Verbindung gebracht werden kann. Irgendwann im Laufe des 12. Jahrhunderts wurde auf dem funktionierenden Etagegräberfeld die einschiffige St. Klemenskirche errichtet. Zu den ältesten Bestattungen, die an der Außenflucht der Nordwand dieser Kirche durchgeführt wurden, gehört ein Grab, das allein schon durch seine Lage unmittelbar an der Kirchenmauer zu den bedeutendsten dort freigelegten Gräbern zählt. Außergewöhnlich ist dieses Grab auch im Hinblick auf die Tatsache, dass der Verstorbene auf seinem letzten Weg mit einem robusten, zusammengenagelten Eichensarg ausgestattet wurde, der offenbar mit elf Eisengriffingen versehen war. Der Tannenholzdeckel des Sarges war an zwei Beschlägen eingehängt und mit zwischenkligen Haken und weiteren Nägeln fest im Holz verankert. Obwohl es aus technischen Gründen nicht möglich war, den Fund in situ zu heben, ist es mit einer detaillierten Zeichen- und Fotodokumentation im Gelände gelungen, die erforderlichen Schlüsselinformationen zu erhalten, um die ursprüngliche Verteilung, d.h. die Funktionslagen der einzelnen Konstruktionselemente rekonstruieren zu können. Durch Restaurieren und anschließendes Studium der Typologie und Funktion der einzelnen Beschlagteile war es schließlich möglich, Varianten des Beschlagsystems des Sarges und seine eigenliche Bauweise zu rekonstruieren. Einige Teile der Verbindungselemente deuten die Mächtigkeit des Sarges an, besonders belegen dann die Trageringe durch ihre Anzahl und Verteilung, dass die Funktion des Sarges keine rein praktische war, sondern auch eine andere, höchstwahrscheinlich symbolische Bedeutung gewesen sein musste. Aufgrund der Fundumstände könnte das Grab irgendwann in die Umbruchszeit zwischen Früh- zum Hochmittelalter fallen, jedoch ist die Aussage der Archäologie nicht beweiskräftig genug, sodass auch eine Zugehörigkeit des Grabes zu einer jüngeren Phase des Mittelalters nicht ausgeschlossen werden kann. Die Skelettüberreste, die im direkten stratigraphischen Kontakt mit dem untersuchten Grab standen, sind zur Zeit Gegenstand einer ^{14}C -Analyse. Eine direkte Analogie zu dem Fund konnte nicht ermittelt werden, zusammengenagelte oder beschlagene Säрге aus dem Mittelalter sind in Tschechien bislang nicht sehr zahlreich und beziehen sich durchweg auf eine elitäre Umgebung.

Gefördert im Rahmen der langfristigen konzeptionellen Entwicklung von Forschungseinrichtungen RVO: 67985912.

PhDr. Ivana **Boháčová**, Ph.D., Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., Letenská 4, 118 01 Praha 1, bohacova@arup.cas.cz

Ing. Jiří **Hošek**, Ph.D., Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., Letenská 4, 118 01 Praha 1, hosek@arup.cas.cz

